

برنامه جدید کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی

رحمت الله فتاحی¹

چکیده

مقاله حاضر گزارش کوتاهی است از یک طرح پژوهشی که به سفارش وزارت علوم، تحقیقات و فناوری توسط گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد در سال‌های ۱۳۸۲-۱۳۸۳ انجام گرفت. هدف طرح، بررسی برنامه جاری و بازنگری در آن به منظور همخوان کردن محتوای برنامه و سرفصل درس‌ها با نیازها و شرایط متحول کنونی بود. در این راستا، برنامه‌های جاری در کشورهای آمریکا، انگلستان، استرالیا، هند و ایران مورد مطالعه و مقایسه قرار گرفتند و بر اساس نقاط مشترک و نیز نیازهای ایران در بخش آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی، برنامه جدیدی در دو گرایش مدیریت اطلاعات و مدیریت فناوری اطلاعات تدوین شد. این برنامه در دو مرحله برای برخی صاحب‌نظران و تعدادی از اعضای هیئت علمی گروه‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی ایران که مجری دوره کارشناسی ارشد بودند ارسال و از آنان خواسته شد تا دیدگاه‌های خود را درباره گرایش‌ها، محتوا و سرفصل درس‌های پیشنهادی ارائه کنند. سرانجام، برنامه نهایی تدوین و توسط کمیته بازنگری برنامه‌های آموزشی دانشگاه فردوسی با اصلاحات جزئی مورد تأیید قرار گرفت. گزارش طرح برای وزارت علوم، تحقیقات و فناوری نیز ارسال شد تا پس از تصویب، به دانشگاه‌ها ابلاغ شود.

کلیدواژه‌ها: برنامه درسی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، برنامه درسی گرایش مدیریت اطلاعات، برنامه درسی گرایش مدیریت فناوری اطلاعات

ضرورت بازنگری در برنامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی

کتابداری و اطلاع‌رسانی حرفه‌ای است که با مدیریت اطلاعات و دانش سر و کار دارد و هدف اساسی آن ایجاد شرایط مناسب برای دسترسی آسان و مؤثر به اطلاعات است. برای چنین منظوری، بر اساس اصول و بنیان‌های نظری که در طول تاریخ حیات این حرفه تدوین شده است فرایندهایی برای گزینش و فراهم‌آوری، سازماندهی، و اشاعه اطلاعات انجام می‌گیرد. برای آموزش جنبه‌های نظری و کاربردی این فرایندها به کسانی

¹. استاد گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه فردوسی مشهد

که در کتابخانه ها و مراکز اطلاع‌رسانی خدمت می‌کنند، دوره‌های آموزش رسمی و غیر آن، بویژه در سطح آموزش عالی در رشته کتابداری برقرار گردیده است .

یکی از رویکردهای حرفه‌ای مورد توجه در این رشته، پاسخ به نیازهای جامعه و نیز تحولات آن از طریق بازنگری در برنامه‌های آموزشی (گرایش‌ها، محتوا، و سرفصل‌درس‌ها) می‌باشد. مروری بر کتاب‌ها و مقالات خارجی این حوزه نشان می‌دهد که بازنگری در برنامه‌های آموزشی در کشورهای پیشرفته امری بسیار معمول تلقی می‌شود و در دو دهه گذشته به دلیل تغییرات شدید در فناوری‌های مرتبط با پردازش اطلاعات، مرتباً در جریان بوده است. تقریباً همه دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی همواره دست‌اندرکار این امر بوده و حتی نام درس‌ها و رشته‌ها را در جهت همخوان‌سازی آن‌ها با نیازهای روز متحول ساخته‌اند. متأسفانه چنین روندی در ایران بسیار دیر و کند مورد توجه قرار گرفته است .

در ایران در طول چهار دهه آموزش کتابداری و اطلاع‌رسانی در سطح عالی، این رشته به لحاظ کمی و کیفی شاهد تحولات زیاد و نیز مسائل و مشکلات گوناگونی بوده است. گوشه‌هایی از این تحولات که در دهه اخیر در متون فارسی کتابداری و اطلاع‌رسانی رخ نموده‌مبین این نکته است که جامعه کتابداری و اطلاع‌رسانی کشور خواهان بازنگری، بخشی متأثر از تغییرات در محتوای برنامه آموزشی گروه‌های کتابداری در خارج از ایران، (بویژه ایالات متحده)، و بخشی متأثر از رواج روز افزون استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی در ایران است. یادآور می‌شود که آموزش کتابداری جدید در دانشگاه‌های ایران ریشه در برنامه‌ها و متون آموزشی دارد که مدرسان آمریکایی در پنج سال آخر دهه 1340 برای دانشگاه تهران تدوین کردند. پیشکسوتان کتابداری ایران نیز که دانش تخصصی تاریخی آن‌ها همان دانش تاریخی آموزش کتابداری در آمریکا است، برای روزآمدسازی دانش خود به دانش مقطعی کتابداری در آمریکا متکی هستند. اتکای این هر دو گروه دانش به آمریکا را نباید نامطلوب تلقی کرد، چرا که کشورهای متفاوت در رشته‌های گوناگون علمی توانایی‌های متفاوتی دارند و به نوعی تخصص خاص دست یافته‌اند. مثلاً کشور فرانسه در حقوق و کشور آلمان در فلسفه و کشور آمریکا نیز در رشته کتابداری شاخص‌تر از کشورهای دیگر هستند. به همین لحاظ، تحولات در آموزش کتابداری آن کشور، خواسته یا ناخواسته برنامه و محتوای درسی کتابداری ایران را به تحول وامی‌دارد .

گفته شد دومین عامل اثرگذار در تمایل به بازنگری در درس‌ها رواج روزافزون فناوری اطلاعات در فعالیت‌های اصلی کتابخانه‌ها است. بهره‌گیری از فناوری، پیامدهای بسیاری در شیوه و نحوه اداره کتابخانه‌ها پیش روی کتابداران قرار داده است. به عنوان مثال، از نیاز به فهرست‌نویسی بنیادی کاسته شده، نیاز به مجموعه‌سازی جامع کمتر شده، توجه به ارائه خدمات به مراجعان در رابطه با منابع الکترونیکی و شبکه‌ای افزایش یافته، و ...

مروری کوتاه بر پیشینه پژوهش

مروری بر ادبیات تخصصی بسیاری از رشته‌های دانشگاهی از جمله کتابداری و اطلاع‌رسانی در دو دهه اخیر بیانگر آن است که حجم زیادی از مقاله‌ها، گزارش‌های پژوهشی و پایان‌نامه‌های دانشگاهی به ضرورت بازنگری در آموزش دانشگاهی پرداخته‌اند. بحث تغییر و ضرورت بازنگری در برنامه‌های آموزشی از سوی بسیاری از اندیشمندان، بویژه مدرسان دانشکده‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در دو دهه اخیر مطرح شده است (مثلاً: Radford, 1978; Wilson, 1989; Ferguson, 1997). در ایران نیز مسائل و مشکلات آموزش کتابداری از همان ابتدای تأسیس این رشته دانشگاهی تا عصر حاضر، مورد توجه صاحب‌نظران ایرانی قرار گرفت. مقاله «محمدحسین گنجیان» در سال 1353 و مقاله «دکتر» هوشنگ ابرامی» در سال 1354 با عنوان «نقطه آغاز: گره کور آموزش دانش‌شناسی» و همچنین مقاله «محمدحسین دیانی» (1379) درباره ضرورت ایجاد تحول در برنامه آموزشی دوره کارشناسی، و سرانجام مقاله «کیانی» (1382) در دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی در باب وضعیت کلی آموزش کتابداری در ایران می‌تواند بیانگر توجه و حساسیت اندیشمندان این حوزه باشد.

اکنون بیش از سه دهه از آن زمان گذشته است. در شرایط کنونی و از دیدگاهی نظری، اعتقاد برخی از مدرسان کتابداری بر آن است که با توجه به تحولات سریع و عمیق در فناوری‌های اطلاعاتی و به تبع آن در محیط اطلاعاتی، لازم است چارچوب و محتوای برنامه‌های دانشگاهی آموزش کتابداری مورد بازنگری و روزآمدسازی قرار گیرد. در این زمینه «فتاحی» (1379) چارچوب لازم برای توسعه آموزش کتابداری را در پرورش دانش نظری، ایجاد فکر خلاق، و افزایش توان پژوهش ارائه داده و اعتقاد دارد در برنامه ریزی‌های آموزشی، در طراحی محتوای درس‌ها و در رویکرد تدریس، باید به این مقولات پرداخته شود.

مطالعات تطبیقی در نظام‌های آموزش کتابداری در کشورهای مختلف، یکی دیگر از رویکردهای پژوهشی است. «مرتضائی (1380)» «تحصیلات تکمیلی کتابداری و اطلاع‌رسانی در چند کشور (انگلستان، آمریکا، هند و ایران) را از دیدگاهی تطبیقی مورد بررسی قرار داده است. در این بررسی، او به عوامل و عناصری چون مهارت‌های مورد انتظار از دانش‌آموختگان، استفاده از فناوری اطلاعاتی در برنامه‌های آموزشی، نیاز بازار کار، و نهایتاً ویژگی‌های برنامه آموزشی پرداخته است و کار او می‌تواند برای طراحی برنامه جدید مورد استفاده قرار گیرد. وی در پژوهشی دیگر (1383) که بر اساس این پژوهش انجام داد یک برنامه آموزشی مناسب دوره کارشناسی ارشد را با عنوان «برنامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی» گرایش اطلاع‌رسانی» ارائه داد که ساختار و محتوای آن با توجه به شرایط روز و نیازهای کشور تعیین شده است.

«جعفر مهرداد» (1383) نیز نتایج یک طرح پژوهشی را که در دانشگاه شیراز انجام داده است با عنوان «برنامه درسی مدیریت اطلاعات و سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی» ارائه کرده است که محتوای آن برای برنامه

ریزی مشابه، از جمله طرح حاضر بسیار مناسب است. در این طرح، وی برنامه‌داری برای گرایش فوق را با مشخص ساختن واحدهای اختصاصی اجباری و اختیاری، تدوین کرده است. با مروری بر ادبیات موجود در این حوزه می‌توان نتیجه گرفت که یکی از مهم‌ترین مشکلات گروه‌های آموزش کتابداری، تأخیر در انجام تغییرات در پاسخ به نیازهای در حال تحول جامعه بوده است. برنامه‌های آموزشی این گروه‌ها از یک رویکرد سنتی برخوردار بوده و اعضای هیئت علمی کمتر تلاش کرده‌اند تا درس‌های خود را با نگاه به آینده مورد بازنگری ساختاری و محتوایی قرار دهند. در عین حال بسیاری از این گروه‌ها، بویژه در کشورهای پیشرفته ناچار شدند برای حفظ حیات خود و هماهنگی با زمان، تغییراتی را پذیرا شوند (مرتضائی، 1380: 58). برخی از دانشکده‌هایی که بموقع به این کار اقدام نکردند، به دلیل عدم استقبال دانشجویان و نیز کم‌آقبالی دانش‌آموختگان آن‌ها برای یافتن کار، رو به تعطیلی نهادند. به بیان دیگر، برخی از دانشکده‌های کتابداری به دلیل عدم بازنگری در برنامه‌های درسی یا تعطیل شدند یا در دانشکده‌های دیگر ادغام گشتند (Ostler, Dahlin, and Willardson, 1995). در عین حال، برخی از دانشکده‌ها موفق شدند بموقع در برنامه‌های خود بازنگری کنند و درس‌های مورد نیاز جامعه را به برنامه آموزشی خود بیفزایند. از این رو مشاهده درس‌هایی چون «نظام‌های اطلاعاتی توزیع‌شده»¹، «طراحی سایت‌های وب»²، و «مدیریت شبکه»³ در برنامه‌های برخی دانشکده‌های کتابداری دور از انتظار نیست.

بیشتر صاحب‌نظران حوزه کتابداری اعتقاد دارند که در حال حاضر پاسخگویی به انتظارات حرفه‌ای و نیز انتظارات جامعه دانشگاهی که برای فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی خود شدیداً به اطلاعات نیاز دارند، مهم‌ترین اصلی است که باید به آن توجه کرد. این است که به دلیل نیاز به برخی از مهارت‌های جدید و خاص، بعضی از درس‌ها در دانشکده علوم رایانه یا مدیریت گنجانیده شده‌اند (مرتضائی، 1380: 59). مرور درس‌های ارائه‌شده در گروه‌های آموزش کتابداری در سطح کارشناسی‌ارشد در ایران، چند نکته را مشخص می‌سازد. مهم‌ترین ویژگی تحولات درس‌های دوره کارشناسی‌ارشد این بوده که گرچه تعداد قابل توجهی درس در برنامه کارشناسی‌ارشد گنجانیده شده، اما تعدادی از این درس‌ها یا برای مدت کوتاهی در یکی دو گروه آموزشی تدریس شده‌اند، یا هیچگاه در هیچ گروه آموزشی تدریس نشده‌اند. به عنوان مثال، درس «نسخه‌شناسی» (از درس‌های قبل از انقلاب اسلامی) تنها برای چند دوره که «ایرج افشار» مسئولیت تدریس آن را برعهده داشت، آن هم تنها در دانشگاه تهران، تدریس شد. درس «مدیریت آرشیو» (از درس‌های بعد از انقلاب اسلامی) تنها در دوره‌هایی در دانشگاه تهران و دانشگاه فردوسی مشهد تدریس شده است. درس‌هایی بوده و هستند که هیچگاه تدریس نشده‌اند؛ درس‌های مندرج در گرایش کتابخانه‌های دانشگاهی و گرایش کتابخانه‌های عمومی که در برنامه بعد از انقلاب اسلامی گنجانیده شده‌اند مهم‌ترین این درس‌ها هستند.

افزون بر این، تعدادی از درس‌های اختیاری در گرایش اطلاع‌رسانی گنجانیده شده‌اند، که تا به حال تدریس نشده‌اند (1: سازمان و اداره مراکز مدارک و کتابخانه‌های تخصصی، 2) نظریه و روش‌های خدمات مرجع، و (3) مراکز اطلاع‌رسانی ملی و بین‌المللی، سه درس از این گونه درس‌ها هستند.

چهار عامل می‌توانسته در ایجاد چنین وضعی مؤثر باشد. این چهار عامل عبارت‌اند از: الف) نبود نشانه‌های ملموس از ضرورت تدریس و امکان استفاده از درس در خارج از کلاس درس، ب) نبود محتوا و کتاب درسی مناسب، ج) نبود مدرس آماده یا مشتاق برای تدریس درس، و د) نبود تعداد کافی دانشجو برای این که درسی را - به لحاظ اداری و آموزشی - بتوان ارائه کرد.

در مورد عامل دوم (ب) چهار نکته قابل توجه است: 1) به استثنای سال‌های اولیه راه اندازی گروه کتابداری در دانشگاه تهران و دانشگاه شیراز، مدرسان ایرانی تدریس درس‌ها را بر عهده داشتند و دارند؛ 2) شرایط فرهنگی بعد از انقلاب اسلامی بر تدریس درس‌ها به فارسی تأکید دارد؛ 3) در برابر استفاده از متون درسی به زبان غیرفارسی کاملاً مقاومت می‌شود؛ 4) تهیه کتاب‌های غیرفارسی با مسائل مربوط به ارزش خارجی - که در ایران بعد از انقلاب، بسیار دستخوش تغییر و تحول بوده - گره خورده است. با این شرایط از ارائه درس‌هایی استقبال می‌شده است که برای آن، متن یا متن‌هایی به زبان فارسی وجود داشته باشد و بتواند یک نیمسال را پوشش دهد. متأسفانه فقط برای تعداد کمی از درس‌های موجود در برنامه‌های کارشناسی ارشد قبل و بعد از انقلاب چنین متونی وجود داشته است.

خلاصه این که تغییرات شدید در برنامه گروه‌های کتابداری خارج از ایران، رواج روزافزون به کارگیری فناوری اطلاعات در کتابخانه‌های ایران، و غیرفعال بودن بخش قابل توجهی از برنامه کنونی کتابداری و اطلاع‌رسانی، توجیحات قابل قبول برای تدوین برنامه‌ای جدید به شمار می‌آیند.

هدف‌ها و چهارچوب‌های نظری طرح

این پژوهش بر آن بود تا محتوای برنامه دوره کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی را با توجه به نیازهای روز و تحولات جاری در زمینه‌های محیط اطلاعاتی و فناوری‌های جدید مورد بازنگری قرار دهد. در این راستا، پژوهشگران بر آن بودند تا اولویت‌های اساسی دوره کارشناسی ارشد را از نظر گرایش‌های مورد نیاز، محتوای هر گرایش و نیز سرفصل‌های مناسب آن‌ها شناسایی کنند. در تدوین هدف‌های طرح، موارد زیر به منزله چهارچوب نظری مورد توجه قرار گرفتند:

1- تغییرات و تحولات محیط اطلاعاتی که بیشتر به پیروی از توسعه فناوری رایانه و شبکه‌ها صورت گرفته و می‌گیرد؛

2- ورود فناوری‌های اطلاعاتی به کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، که دانش تخصصی‌تر در حوزه برنامه‌ریزی برای خدمات و طراحی نظام‌های اطلاع‌رسانی را طلب می‌کند؛

3- این که کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی، طالب دانش‌آموختگان غنی از دانش و خلاق در بهره‌گیری از شرایط و بهره‌رسانی به جامعه اطلاعات محور هستند؛

4- بزرگ تر و گسترده تر شدن مراکز اطلاع‌رسانی، که استفاده از متخصصان ماهر در زمینه مدیریت اطلاعات و فناوری های اطلاعاتی را اجتناب ناپذیر ساخته است؛

5- ضرورت توجه خاص به ایجاد خلاقیت در دانش آموختگان کارشناسی ارشد .
در بحث های گروهی میان مجریان طرح، توافق شد که در برنامه جدیدی که تنظیم می‌شود تقویت بنیان های نظری مرتبط با کتابداری و اطلاع‌رسانی و مهارت های کاربردی بویژه در زمینه کاربرد فناوری های روز، در پیوند با هم مورد توجه و تأکید قرار گیرد. بر این اساس، پذیرفته شد که توانایی های مطلوب دانش آموختگان دوره کارشناسی ارشد شامل موارد زیر باشد :

1. توانایی درک و تحلیل نظریه ها، مفاهیم، موقعیت ها و پدیده های مطرح در حوزه کتابداری و اطلاع‌رسانی و نیز حوزه های مرتبط با آن .

از کارشناس ارشد انتظار می رود به منظور شناخت بهتر و عمیق تر مسائل حرفه خود، و تصمیم گیری بهینه بتواند موقعیت های پیش آمده و مسائل اساسی را از دو بُعد نظری و کاربردی تحلیل کند. زمینه های مطرح در این مورد عبارت اند از :

- درک ماهیت اطلاعات و فناوری اطلاعاتی و نقش آن در پشتیبانی فعالیت های سازمانی و نیز در فعالیت های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی،

- درک تحولات و تغییرات اجتماعی و فناورانه و همخوان سازی نظام اطلاع‌رسانی برای پاسخ به این تحولات،
- درک و تحلیل نیازهای اطلاعاتی افراد و سازمان ها (نیاز های علمی، آموزشی، تجاری، دولتی و مانند آن ها)
2- توانایی مدیریت و برنامه ریزی برای ایجاد یا توسعه خدمات اطلاع‌رسانی .

بدون تردید یکی از تفاوت های اساسی که لازم است در تربیت کتابداران و اطلاع رسانی کارشناس ارشد (متخصصان) مورد توجه باشد، توانایی آن ها در برنامه ریزی و مدیریت در حوزه کاری خود است. این مقوله زمینه های زیر را شامل می شود :

- توانایی برنامه ریزی و طراحی نظام اطلاعاتی (گزینش، فراهم آوری، سازماندهی، و اشاعه یا تحویل اطلاعات)، - توانایی ارزیابی نظام ها و خدمات اطلاع‌رسانی،

- توانایی استفاده بهینه از فناوری اطلاعات برای ایجاد و توسعه خدمات اطلاع‌رسانی کاربرمدار،
- توانایی توسعه راهبردها و سیاست های سازمان ها از طریق مدیریت صحیح و مناسب اطلاعاتی .

3- توانایی در شناخت تحلیلی نظام ها و پایگاه های اطلاعاتی و استفاده موثر از آن ها .

اگرچه ممکن است یک کارشناس کتابداری نیز بخوبی از پایگاه های اطلاعاتی استفاده کند، اما یک کارشناس ارشد، نه تنها باید این قابلیت را در سطح مطلوب داشته باشد، بلکه شناخت تحلیلی انواع نظام ها و پایگاه های اطلاعاتی از جمله توانایی های مورد انتظار از او می باشند، و باید دارای قابلیت های زیر باشد :

- شناخت و تحلیل انواع نظام ها، شبکه ها و پایگاه های اطلاعاتی (عمومی و تخصصی) به لحاظ ساختار، محتوا، محیط رابط، قابلیت های جستجو، و امکانات مدیریت داده ها؛

- طراحی یا کمک به طراحی وبسایت برای کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی با توجه به ساختار، قابلیت ها و محتوای مورد نیاز کاربران و کتابداران؛

- کمک به طراحی نظام ها و پایگاه های اطلاعاتی با توجه به دانشی که کتابداران در زمینه هایی چون سازماندهی، زبان های نمایه سازی، مشخص کردن انواع فیلدها (به لحاظ قابلیت نمایه شدن، تکرار شدن)، انواع گزارش های مورد انتظار از یک پایگاه، و طراحی محیط رابط کاربرمدار دارند .

4- توانایی در انجام پژوهش های تخصصی .

این قابلیت نیز یکی از وجوه تفاوت کارشناسان ارشد نسبت به کارشناسان است. این انتظار از دانش آموختگان کارشناس ارشد از آن رو است که محیط کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی و نیز همه فرایندهای مدیریت اطلاعات، به طور پیوسته تحت تأثیر عوامل مختلف ناشی از تحولات جاری است. بدین لحاظ، کتابدار کارشناس ارشد باید این قابلیت ها را داشته باشد :

- انجام پژوهش های لازم در ارتباط با مسائل تخصصی؛

- استفاده از متون، نظریه ها و یافته های حوزه های دیگر دانش در پژوهش های حرفه خود .

5- توانایی برنامه ریزی برای آموزش کارکنان و کاربران کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی . گسترش فناوری های نوین و توسعه انواع نظام ها، شبکه ها و پایگاه های اطلاعاتی، اهمیت آموزش مداوم و روزآمد کارکنان و کاربران را دوچندان کرده است. به همین دلیل، کتابداران خود را متولی اصلی آموزش مهارت های اطلاع یابی یا به اصطلاح «سواد اطلاعاتی» می دانند. از این رو، کسب مهارت های زیر باید در برنامه های دوره کارشناسی ارشد گنجانیده شود :

- توانایی شناسایی نیازهای آموزشی کارکنان؛

- توانایی شناسایی نیازهای آموزشی کاربران حضوری و کاربران راه دور در زمینه سواد اطلاعاتی؛

- توانایی برنامه ریزی و اجرای دوره ها و کارگاه های آموزشی مهارت های اطلاع یابی برای کارکنان و نیز کاربران؛

- استفاده از انواع فناوری ها برای ارائه برنامه های آموزشی؛

- ارزیابی برنامه های ارائه شده و تدوین گزارش هایی در این زمینه .

دستیابی به دانش و مهارت های بالا مستلزم وجود درس ها و منابع درسی متناسبی است که با هدایت مدرسان غنی از دانش دیروز و امروز در دوره کارشناسی ارشد ارائه شود. برای تدوین چنین برنامه ای، لازم بود مراحل را در قالب طرح پژوهشی به اجرا درآورد .

روش و اجرای مراحل پژوهش

با توجه به هدف طرح و تأکید بر نظرسنجی از صاحب نظران و مدرسانی که سابقه تدریس در دوره کارشناسی ارشد داشته باشند، تصمیم گرفته شد که طرح در چند مرحله انجام گیرد که عبارتست از :

1- ابتدا هر یک از مجریان طرح (پنج نفر) وضعیت کنونی و وضعیت برنامه آموزشی کارشناسی ارشد یکی از کشورهای مطرح را مورد مطالعه قرار داد و استنتاج خود را به صورت یک گزارش ارائه کرد. گروه با تأکید مجدد بر قابلیت های مورد انتظار از دانش آموختن، برنامه اولیه را شکل داد .

2- برنامه اولیه در اختیار تک تک مجریان قرار گرفت تا با بازنگری در آن، نظرات خود را درباره ساختار و محتوای برنامه پیشنهادی ارائه کنند. نظرات گردآوری شده در چند جلسه مشترک مورد بررسی قرار گرفت و برنامه جدیدی با توجه به چهارچوب ساختاری مشابه با برنامه کمیته برنامه ریزی شورای عالی انقلاب فرهنگی و مبتنی بر توافق مجریان، در سه گرایش «مدیریت اطلاعات»، «فناوری اطلاعات» و «کتابخانه های دانشگاهی» تدوین شد .

3- درس های مطرح در این سه گرایش، متناسب با دانش، تجربه و علاقه هر یک از مجریان، میان آنها تقسیم شد تا نسبت به تدوین سرفصل و منابع درسی اقدام کنند. به این ترتیب، سرفصل و منابع درسی مناسب برای حدود 50 درس تدوین شد .

4- در مرحله بعد، برنامه پیشنهادی همراه با سرفصل درس های مورد نیاز برای شش نفر از صاحب نظران و مدرسان کتابداری در تهران، اصفهان، شیراز و اهواز ارسال شد و از آنان خواسته شد تا دیدگاه های خود را درباره ساختار، محتوا و سرفصل ها ارائه نمایند .

5- نظرات دریافت شده در کمیته مجریان مورد نقد قرار گرفت و تغییرات مطلوب در برنامه اعمال شد. مثلاً با این استدلال که محتوای گرایش «کتابخانه های دانشگاهی» را می توان در دو گرایش «مدیریت اطلاعات» و

«فناوری اطلاعات» ادغام کرد، تعداد گرایش ها به دو مورد تقلیل یافت. همچنین، برخی درس ها که امکان داشت محتوای آن ها را در درس های دیگر پوشش داد، حذف شد. افزون بر آن، تغییراتی در سرفصل برخی درس ها نیز داده شد. به این ترتیب، برنامه جدیدتری که مبتنی بر توافق نسبی صاحب نظران و مجریان طرح بود تدوین گردید .

6- برنامه جدید، پس از تأیید نهایی از سوی مجریان به کمیسیون برنامه ریزی دانشگاه فردوسی داده شد تا به منظور ارزیابی برای دو نفر از صاحب نظرانی که مورد تأیید کمیسیون بودند ارسال شود. یک نفر ارزیاب از حرفة کتابداری (با مرتبه استادی) و یک نفر ارزیاب از رشته علوم کامپیوتر با مرتبه دانشیار، درباره برنامه پیشنهادی اظهار نظر کردند .

7- آخرین مرحله طرح بازنگری، بر اساس اظهار نظر ارزیابان مورد توجه مجدد قرار گرفت و اصلاحات لازم در آن صورت پذیرفت. مثلاً برای جلوگیری از ابهام و احتمال همپوشانی گرایش «فناوری اطلاعات» با همین گرایش در رشته کامپیوتر، مجریان طرح با پیشنهاد یکی از ارزیابان مبنی بر تغییر عنوان این گرایش به «مدیریت فناوری اطلاعات» موافقت کردند. دو عنوان درس از مجموعه درس ها حذف شد و یک مورد درس نیز از مجموعه درس های اختیاری برای هر دو گرایش، به مجموعه درس های تخصصی اجباری انتقال یافت. در نهایت، طرح بازنگری در برنامه آموزشی مقطع کارشناسی ارشد مجدداً با اصلاحات نهایی و تأیید مجریان آن، به دانشگاه فردوسی ارائه شد تا برای تصویب به وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ارسال گردد .

برنامه پیشنهادی در قالب دو گرایش

دو گرایش پیشنهادی برای کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی و هدف کلی هر یک از آن ها عبارت اند از :

1- گرایش مدیریت اطلاعات. هدف گرایش «مدیریت اطلاعات» «تربیت کتابدارانی است که با توجه به تحولات محیط اطلاعات و نیز تحول در نیازهای اطلاعاتی جامعه، قادر به مدیریت کلیه فرایندهای مرتبط با نیازسنجی، گزینش و فراهم آوری، سازماندهی، اشاعه و ارائه خدمات اطلاعاتی در انواع کتابخانه ها بویژه کتابخانه های دانشگاهی، تخصصی، مراکز و نظام های اطلاعاتی باشند. بر این اساس، محتوای خاصی برای آموزش دانشجویان ارشد مورد نیاز است که در مجموعه درس های منعکس شده در جدول های 2،3،4،6 و 7 ارائه شده است. برنامه ریزی و پیاده سازی برنامه ها برای انواع کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی و نیز انجام پژوهش در مسائل عمده مرتبط با مدیریت اطلاعات، از وظایف مورد انتظار دانش آموختگان این گرایش می باشد .

2- گرایش مدیریت فناوری اطلاعات. هدف گرایش «مدیریت فناوری اطلاعات» «تربیت افرادی است که بتوانند از انواع امکانات فناوری های نوین (ابزارها، نوآوری ها، نرم افزارها، نظام ها و شبکه های نوین) برای استفاده بهتر و مؤثرتر در جهت پاسخ به نیازهای کتابخانه ها، مراکز اطلاعاتی و کاربران

آن‌ها بهره‌گیری کنند. مجموعه درس‌های مورد نیاز دانشجویان این گرایش در جدول‌های 5،3،2،6 استفاده شده است. انجام فعالیت‌های تخصصی، فنی و خدماتی در ارتباط با فناوری‌های مورد استفاده در بخش‌های مختلف کتابخانه‌ها و مراکز اطلاع‌رسانی از وظایف مورد انتظار دانش‌آموختگان این گرایش است.

طول دوره، شکل نظام و محتوای برنامه

در هماهنگی با چارچوب برنامه‌های مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی، حداقل طول دوره عبارت است از 4 نیمسال تحصیلی برابر با مقررات کنونی وزارت علوم. حداکثر طول دوره نیز تابع آیین‌نامه‌ها و مقررات جاری است. مجموع واحدهای درسی که هر دانشجو برای فراغت از تحصیل باید بگذرانند 32 واحد است که بر اساس برنامه جاری شورای عالی انقلاب فرهنگی به تفکیک درس‌های پایه، اختصاصی اجباری، اختصاصی اختیاری، تکمیلی و جبرانی، در جدول‌هایی ارائه می‌شوند.

جدول 1. تعداد و نوع واحدهای دوره کارشناسی ارشد

ردیف	نوع درس	مجموع واحدهای لازم
1	درس‌های پایه	4
2	درس‌های اختصاصی اجباری	12
3	درس‌های اختصاصی اختیاری	8
4	درس‌های تکمیلی	8
5	مجموع واحدهای دوره (بدون احتساب درس‌های جبرانی برای کارشناسان غیر کتابداری)	32
	درس‌های جبرانی برای کارشناسان ورودی غیر کتابداری	(5)

جدول 2. درسهای اختصاصی پایه برای هر دو گرایش (4 واحد)*

پیشنیاز	ساعت عملی	ساعت نظری	واحد	نام درس	کد درس
		34	2	مبانی علم اطلاع‌رسانی	301
		34	2	روش تحقیق	303

*گذراندن این درس ها در ترم اول الزامی است.

جدول 3. درسهای اختصاصی اجباری برای هر دو گرایش (12 واحد)

پیشنیاز	ساعت عملی	ساعت نظری	واحد	نام درس	کد درس
		34	2	ذخیره و بازیابی اطلاعات	334
301		17	2	مدیریت مجموعه (منابع چاپی و الکترونیکی)	340
301-304	17	17	2	فهرست‌نویسی و رده بندی پیشرفته	313
301-304	17	17	2	چکیده نویسی و نمایه‌سازی (بازنمایی اطلاعات)	335
334	17	17	2	جستجو در منابع اطلاعاتی	341
		17	2	اینترنت و شبکه های اطلاعاتی	342

جدول 4. درس های اختصاصی اختیاری برای گرایش مدیریت اطلاعات

(از این تعداد جمعاً 8 واحد انتخاب می شود)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
316	آمار در کتابداری و اطلاع رسانی*		34		
322	اصول و روش های مطالعه مستقل	2	17	17	
339	مدیریت کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی	2	34		
343	مدیریت رفتار سازمانی	2	34		
344	مدیریت اطلاعات و دانش		34		301
345	ارزشیابی خدمات و نظام های اطلاعاتی	2	34		339
346	اصول طراحی و مدیریت وب سایت کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی*	2	34	17	342:334
347	مبانی و روش های آموزش سواد اطلاعاتی	2	34		301
348	جهانی شدن و جامعه اطلاعاتی	2	34		301
349	ارتباط شناسی و اطلاع شناسی	2	34		301

* گذراندن این درسها توصیه می شود.

جدول 5. درسهای اختصاصی اختیاری برای گرایش مدیریت فناوری اطلاعات

(از این تعداد جمعاً 8 واحد انتخاب می شود)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشیاز
316	آمار در کتابداری و اطلاع رسانی*	2	34		
322	اصول و روش های مطالعه مستقل	2	17	17	
336	داده پردازی	2	34		
346	اصول طراحی و مدیریت وب سایت کتابخانه ها و مراکز اطلاع رسانی*	2	34		342؛334
350	طراحی و مدیریت نظام ها و پایگاه های اطلاعاتی	2	34	17	334
351	کتابخانه های دیجیتالی	2	34		342

جدول 6. فهرست درسهای تکمیلی برای هر دو گرایش (8 واحد)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشیاز
316	سمینار پژوهش	2	34		
322	کارورزی	2		136	
336	پایان نامه	4			

جدول 7. درسهای جبرانی برای هر دو گرایش (5 واحد)

کد درس	نام درس	واحد	ساعت نظری	ساعت عملی	پیشنیاز
316	سازماندهی مواد*	3	34	34	
322	مرجع شناسی*	2	20	14	

* فقط برای کارشناسان غیر کتابداری.

همان گونه که از مفاد جدول های 2 تا 7 می توان دریافت، محتوای برنامه آموزشی پیشنهادی و ترکیب درس های مشترک در دو گرایش به شکلی تنظیم شده اند که دانش و مهارت مورد انتظار را در دانشجویان به وجود آورند. به بیان دیگر در طراحی برنامه و درس های پیشنهادی، هم به تقویت بنیان های نظری مرتبط با کتابداری و اطلاع رسانی و هم ایجاد مهارت های کاربردی بویژه در زمینه کاربرد فناوری های لازم، توجه شده است.

نتیجه گیری

نظام آموزش عالی ویژگی هایی دارد که آن را نسبت به نظام آموزشی ابتدایی و متوسطه متمایز می سازد. یکی از این ویژگی ها پویایی این نظام درمخوانی با تحولات، تغییرات، و نیازهای اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فناوری است. میزان پویایی هر رشته دانشگاهی ممکن است با دیگر رشته ها متفاوت باشد. برخی از رشته های دانشگاهی به دلیل واکنش بموقع در برابر تحولات عصر خود یا حتی تحولاتی که پیش بینی می شود در آینده روی دهد، خود را با نیازهای جاری یا آتی هماهنگ می کنند و بدین ترتیب قادرند به عنوان یک رشته مورد نیاز جامعه، به بقای خود به شکلی زنده ادامه دهند. برخی رشته ها که کمتر به این امر توجه دارند یا در برابر تحولات، مقاومت می کنند یا منفعلانه واکنش نشان می دهند، بخت کمتری برای بقا می یابند.

تحولات ناشی از فناوری های نوین از یک سو و نیازهای فزاینده متنوع جامعه اطلاعاتی از سوی دیگر، صاحب نظران حرفه کتابداری و اطلاع رسانی کشور را بر آن داشته است تا دیدگاه های خود را درباره محتوا، شیوه ها، و نظام آموزشی که دانش و مهارت مورد نیاز کتابداران را به آنها انتقال می دهد مطرح کنند. این موارد به طور قابل ملاحظه در بحث های مرتبط با ضرورت بازنگری در برنامه های درسی در نشریه ها، کتاب ها و همایش ها مطرح شده است.

توجه به تدوین برنامه های آموزشی جدید و متناسب با نیازهای روز، از نقاط مثبت نظام آموزشی تلقی می شود. با این رویکرد، گروه های آموزشی کتابداری در دانشکده ها خواهند توانست مجموعه آموزش هایی را که دانشجویان در مقاطع مختلف نیاز دارند بر اساس برنامه جدید ارائه دهند. مقطع کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع رسانی نیز با توجه به ضرورت دست اندرکار شدن دانش آموختگان ارشد در پست های مدیریتی و اجرایی کتابخانه ها و لزوم انجام مؤثر و خلاقانه مدیریت اطلاعات و نیز استفاده بهینه از فناوری اطلاعات، از جایگاه والایی در نظام آموزش کتابداری در ایران برخوردار است. به همین دلیل، برنامه جدیدی

که مناسب آموزش این سطح از کتابداران باشد تدوین و پیشنهاد شده است. همان‌گونه که عناوین و سرفصل درس‌های پیشنهادی نشان می‌دهند، موقعیت این برنامه به دو عامل اساسی متکی است: استفاده از منابع درسی مناسب، و خود-روزآمدسازی مدرسان کتابداری با دانش‌های نظری و مهارت‌های علمی مندرج در برنامه. مورد اخیر بر این نکته تأکید دارد که برای در اختیار داشتن دانش‌آموختگانی با قابلیت‌های موردنظر، در واقع نیاز به مدرسانی با قابلیت‌های برتر می‌باشد. بر این باوریم که موفقیت در اجرای این برنامه آموزشی نیازمند تغییر اساسی در دانسته‌ها و رفتارهای آموزشی اعضای هیئت علمی گروه‌های کتابداری است. بر این اساس تدوین این برنامه سه‌گونه تغییر اساسی را مد نظر دارد: تغییر در محتوای آموزشی، تغییر در منابع آموزشی، و تغییر در کمیت و کیفیت دانش و مهارت‌های مدرسان کتابداری.

منابع:

- ابرامی، هوشنگ. (1354) نقطه آغاز: گره کور آموزش دانش‌شناسی، نامه انجمن کتابداران ایران، دوره هشتم، 4 (زمستان): 543-554.
- حیاتی، زهیر (1382). «توسعه آموزش کتابداری در استرالیا یا عوامل متغیر». فصلنامه کتاب. دوره چهاردهم، شماره دوم، ص 88-98.
- حیاتی، زهیر (1383). «آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی در ایران: گذشته، حال، آینده». فصلنامه کتاب. دوره پانزدهم، شماره اول، بهار 1383، ص 25-41.
- دیانی، محمدحسین (1379). «برنامه آموزش دوره کارشناسی کتابداری و اطلاع‌رسانی، پیشنهادهایی برای تحول». فصلنامه کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال سوم، شماره 1 (بهار): 20-1.
- فتاحی، رحمت‌الله (1379). «الگوی برای بازنگری و تجدید ساختار آموزش‌های کتابداری و اطلاع‌رسانی» کتابداری و اطلاع‌رسانی. سال سوم، شماره 1 (بهار): 44-2.
- کیانی خوزستانی، حسن (1382). «آموزش کتابداری در ایران». دایره‌المعارف کتابداری و اطلاع‌رسانی، ج. 1، ص 64-67.
- گنجیان، محمدحسین (1353). «مشکلات آموزش کتابداری در ایران». نامه انجمن کتابداران ایران، دوره هفتم، شماره 4 (زمستان): 514-526.
- مرتضائی، لیلیا (1380) تحصیلات تکمیلی علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی در انگلستان، آمریکا، هند و ایران: بررسی تطبیقی. تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- مرتضائی، لیلیا (1383). طراحی برنامه کارشناسی ارشد علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی (گرایش اطلاع‌رسانی). تهران: مرکز اطلاعات و مدارک علمی ایران.
- مهراد، جعفر (1381) برنامه درسی مدیریت اطلاعاتی و سیستم‌های اطلاعاتی و ارتباطاتی. شیراز: دانشگاه شیراز، بخش علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی.

Ferguson, Stuart (1997). "Preparing LIS graduates for the emerging market: An Australian education down under in the UK". *Education for Information*, V.15 (3). available online in Ebsco database.

Oster, L.J., Dahlin T.C. and Willardson, J.d. (1995). *The closing of American library science: problems and opportunities*. Westport, Conn.: Greenwood Press.

Radford, Nail A. (1978) "Education for librarianship: The changing role". *The Australian Library Journal*, (May): P. 102 – 106.

Wilson, Tom (1989). "Towards an information management curriculum", *Journal of Information Science*, 15: 203 – 210.